

Ján Pavol II., Reagan či Gorbačov. Kto najviac ovplyvnil rok 1989?

Samuel Abrahám

(Diskusia I. Po 25 rokoch 1989-2014. ©BIH/BISLA)

Tak ako sa líšia názory na príčiny vypuknutia 1. svetovej vojny, tak ako prínos či prekliatie Francúzskej revolúcie zostane večnou témou akademických debát, aj rok 1989 a začiatok pádu sovietskeho impéria nie je možné jednoznačne objasniť a zdôvodniť. Každá objektívna analýza musí obsahovať viac otázok ako odpovedí. Ved' ako je možné vysvetliť, že nukleárna supervelmoc, ktorá sa snažila o expanziu a diktátorskú politiku a mohla behom niekoľkých sekúnd zničiť zemeguľu, padla takmer bez jediného výstrelu?

Samozrejme, často sa stretávame s názormi ľudí, pre ktorých všetko, čo sa týka zmien v roku 1989, je jasné a priamočiare. Existujú zhruba dva okruhy týchto jasnozrivých expertov. Pre jedných je takmer vždy v pozadí ich stopercentných vysvetlení nejaký druh konšpirácie, no a tam je kľúčový tajný plán, zlý úmysel či podvod. A až ten čo nám to vysvetľuje, konečne pomenúva a usvedčuje vinníkov. Konšpiračné teórie sú však nielen nekonzistentné a nebezpečné, pretože niekoho demonizujú, ale hlavne preto, že z týchto teórií vyplýva, že tí istí konšpirátori manipulujú svet aj dnes. Na druhej strane existujú takí, pre ktorých tento veľký dejinný tresk nie je dôsledkom konšpirácie, zlovestného plánu, ale naopak, výsledkom triumfálnej snahy jednej osoby. Podľa ich ideologického zamerania zohral hlavnú úlohu jeden z tria: pápež Ján Pavol II., Ronald Reagan či Michail Gorbačov. Táto personifikácia je prirodzená, pretože ešte existuje generácia ľudí, ktorí prežili roky pred rokom 1989 a po ňom a zmenu si vedia vysvetliť len ako geniálny, pragmatický či transcendentálne podkutý plán jedného z týchto hrdinov.

Samozrejme, všetci traja majú svoj podiel na páde železnej opony. Avšak dejiny sa nehýbu v rézii či vedomej či nevedomej snahe jednotlivca. Pozrime sa teda, akú rolu zohrali vďaka svojmu významu a postaveniu tieto tri historické osobnosti a aký podiel mali na páde komunistických režimov. Pápež Ján Pavol II. tým, že dodal odvalu Poliakom, ktorí vznikom Solidarity v roku 1980 naštartovali masový odpor voči komunistickému režimu. Avšak stačilo by v tom kľúčovom roku 1981, aby Brežnev rozkázal inváziu do Poľska a v komunistickom impériu by sa opäť posilnili najreakčnejšie sily nielen v Poľsku, ale aj v ZSSR. Ten preklínaný poľský premiér generál Wojciech Jaruzelski potlačením Solidarity a nastolením stanného práva vlastne zabránil krvavej občianskej vojne. Solidaritu už však eliminovať nedokázal a tá o niekoľko rokov, keď už invázia z Moskvy nehrozila, dokázala v roku 1989

získať to, čo najviac ohrozovalo komunistický režim – takmer slobodné voľby. (Solidarita v týchto voľbách, okrem jedného komunistického poslanca, samozrejme vyhrala všetky kreslá v Sejme.)

Druhý z troch lídrov, Ronald Reagan, inštinktívne konal ako tvrdý antikomunista, avšak plán jeho konania bola dohoda s „ríšou zla“, a nie jej zničenie. Kategoricky odmietol Willy Brandtovu „Ostpolitik“ -- akceptácia natrvalo rozdeleného bipolárneho sveta a pragmatickú spoluprácu so ZSSR ako stratégia zmierniť utrpenie ľudí za železnou oponou a zároveň zníženie hrozby 3. svetovej vojny. Reagan veril, že toto rozdelenie je anomália a budúcnosť praje demokraciám. Avšak budúcnosť môže byť aj rok, ale aj celé storočie a Reagan dátum konca komunizmu nikdy nešpecifikoval. Zároveň bol presvedčený, že tak ako na divokom západe, na nepriateľa platí len demonštrácia brutálnej sily. Neutrónové bomby a hviezdne vojny dostatočne vydesili sovietskych lídrov a generálov, aby masívne zvýšili zbrojenie. Bol to vlastne skvelý Reaganov bluff – obe tieto futuristické zbrane sa hodili skôr do hollywoodskych sci-fi filmov než do výzbroje USA. Veď ani jedna z nich nie je dnes vo výbave americkej armády.

Následne Reagan pochopil, podobne ako poznamenala britská premiérka Lady Thatcher, že s Gorbačovom sa dá robiť „business“. A tak sa s Gorbačovom neváhal stretnúť v Reykjavíku na historickom „summite“ v roku 1987 a dohodol masívne nukleárne odzbrojovanie. Jeho podmienku pri odzbrojovaní „dôveruj, ale preveruj“, Sovieti akceptovali, a tým studená vojna prestala byť akútnou hrozbou.

Reaganova dohoda a tlak neznamenali pokorenie ZSSR. To fungovalo podľa iných, vlastných obskúrnych pravidiel a logiky. Masívne zbrojenie začiatkom 80-tych rokov, nízka ceny ropy, spolu s neúspešným ťažením v Afganistane, Sovietsky zväz ekonomicky ruinovali. Rigidné centrálné plánované hospodárstvo mlelo z posledného. Klub všemocných gerontov v Politbyre musel rýchlo konať. A tak prišiel na scénu Michail Gorbačov, zdanlivo najväčšia enigma z troch lídrov. Mnohí z nás soviológov v USA a Kanade sme sa v roku 1985 šokovaní pýtali, ako mohlo prestarnuté a skostnatené Politbyro zvoliť tohto zdanlivo umierneného a mladého politika? Naisto sme vedeli len to, že v Politbyre neprevládajú mladí reformátori. Až neskôr vysvetlil túto záhadu bývalý minister zahraničia Gromyko: Gorbačova nevolili mladší, zdanlivo progresívni členovia Politbyra (pre nich bol konkurent), ale práve konzervatívni gerontovia, tak ako sám Gromyko. Prečo? Priali si totiž, aby Gorbačov zopakoval vo veľkom to, čo sa mu úspešne podarilo v rodnom Stavropole – cez rigidné, ale efektívne plánovanie postaviť ZSSR ekonomicky na nohy. Jeho politika ekonomickej prestavby (perestrojka) či uvoľnenie mediálnej cenzúry (glasnosť) priniesli najskôr takmer eufóriu, hlavne na Západe, a zároveň zdesenie komunistických lídrov v krajinách ako Československo a NDR. Tam vládli najreakčnejšie komunistické režimy, ktoré paradoxne museli postupne cenzurovať aj správy z centra impéria – zo ZSSR.

Samozrejme, Gorbačov nechcel pád Sovietskeho zväzu, ale jeho reformu. No ako vieme z politickej teórie, diktátorské režimy nie sú v ohrození, keď sú kruté a krvavé ako napríklad v období stalinizmu – vtedy strach zabráni či odstráni akýkoľvek disent. Diktátorské režimy sú zraniteľné, keď sa snažia reformovať, pretože lídri

nevedia, kde je tá hranica, ktorá režim reformuje, a kedy ho už ohrozuje. Sily v ZSSR, ktoré boli zhrozené z Gorbačovových reforiem (napokon perestrojka bola neúspešná), čakali na svoju príležitosť, aby mohli zastaviť tento pre komunistický režim nevyspytateľný reformný proces. Gorbačov si toho bol vedomý a vedel, že ak by potlačil slobodné voľby v Poľsku či transformáciu Maďarska na takmer trhovú ekonomiku, znamenalo by to návrat k moci najreakčnejších síl v Sovietskom zväze.

Keď krajinám strednej Európy odkázal „Eto vaše delo“, ako si zariadia svoj politický kompakt, tieto krajiny prestali byť závislé satelity a domino efekt pádu komunistických režimov sa mohol začať. Ešte aj vtedy boli sovietski generáli odhodlaní zasiahnuť, ale Gorbačov im v tom zabránil, pretože by to znamenalo nielen koniec jeho reforiem, ale aj jeho vlastný pád. A keď v marci 1990 dovolil samostatnosť sovietskej republiky Litvy, dni Sovietskeho zväzu boli zrátané.

A tam niekde, v tom domino efekte pádu sovietskych satelitov, bol aj pád komunistického režimu v Československu. Ani nie hrdinsky na začiatku, ani nie zbabelo na konci, ale tak po našom – niekde v strede. Spoločnosť, stále traumatizovaná ranou z roku 1968, nebola schopná a odhodlaná otvorene bojovať za slobodou tak ako v roku 1968. Komunistický režim v Československu padol pod tlakom logiky vývoja veľkých dejín. Samotný priebeh sa spustil, pretože husákovský režim nenávidela väčšina obyvateľstva a jeho hlavná opora a ochrana v Moskve prestala byť pre davu hrozbou.

17. november 1989 sa udial pol roka po slobodných voľbách v Poľsku, pol roka po tom, ako Maďari pustili východných Nemcov do Rakúska a osem dní po páde berlínskeho múru – najdesivejšieho symbolu železnej opony, ktorá sa práve rozpadla. No a Bratislava sa ozvala až o tri dni neskôr – 20. novembra 1989, keď sa okolo dvesto ľudí stretlo v bratislavskej Umeleckej besede. Vznikla však nie politická strana, nie politický subjekt, ktorý vyzýva na koniec komunistického režimu, ale Verejnosť proti násiliu (VPN). Toto hnutie sa postavilo proti zabitiu študenta Šmída – figúrky narafičenej ŠtB, ktorá mala pravdepodobne rozpútať široké násilie, aby poskytlo ŠtB príležitosť udržať moc komunistického režimu.

Keďže na Slovensku pred rokom 1989 neexistovala početná skupina disidentov -- tak ako to bolo v Čechách a ktorých česká spoločnosť akceptovala v rámci Občanského Fóra (OF) ako prirodzených lídrov spoločnosti –, politickú moc prebralo širokospektrálne hnutie VPN. Od počiatku však zraniteľnosť VPN spočívala v tom, že jej lídrom chýbala legitimita, a tým aj autorita a rešpekt, ktoré mali lídri OF v Čechách na čele s Václavom Havlom. A tak VPN nemala silu, moc a odhodlanie dôsledne pretrhnúť politické putá s komunistickou minulosťou. Ak do českej alebo federálnej vlády po novembri 1989 OF nenominovalo ani jedného bývalého popredného komunistu, na Slovensku VPN nominovalo dokonca za premiéra Milana Čiču, bývalého ministra spravodlivosti pred novembrom 1989. Dôsledok tejto nedôslednej transformácie po novembri 1989 pociťujeme dodnes. Bolo by však chybou viniť lídrov VPN, oni reflektovali a reagovali na stav v slovenskej spoločnosti. Zároveň treba dodať, že neskôr aj slávna éra OF skončila fiaskom a dnes

sú si Slovensko a Česká republika vo svojom politickom marazme bližší ako v posledných rokoch spoločného štátu.

Napokon, vďaka OF a VPN padol komunistický režim v Československu bez násilia, avšak dvadsať rokov trvajúci Husákov režim odovzdal moc s právnou kontinuitou, keď v decembri 1989 Gustáv Husák vymenoval Havla a jeho vládu. Nepochybne toto právne prepojenie zákonov a zachovanie štruktúry moci vo federácii mali dopad na ďalší vývoj a hlavne na rozpad Československa.

Tak ako vo všetkých satelitoch a v ZSSR aj v Československu v novembri 1989 prišlo k revolúcii, hoci tú našu svet pre jej mierny priebeh nazval zamatovou. Podľa definície totiž revolúcia neznamena nič iné ako radikálnu zmenu režimu, a to sa v týchto krajinách udialo. To, že neprišlo k násiliu, bolo irelevantné, rovnako ako to, že v mnohých krajinách sa bývalí komunisti udržali alebo postupne vrátili k moci.

Jedno je však takmer isté. Bez zmien v okolitých krajinách a domino efektu pádov komunistických režimov a hlavne bez zmien v ZSSR, by husákovský režim s veľkou pravdepodobnosťou pokračoval. Jeho skromná opozícia nemala šancu vzoprieť sa jednému z najrigidnejších režimov v Strednej Európe. Avšak v momente, keď spoločnosť stratila strach, cynický povedané „a odvaha zlacnela“, komunistický režim skolaboval a jeho lídri sa stiahli. Alebo tak sa to po roku 1989 zdalo. Ako však po dvadsiatich piatich rokoch v retrospektíve vidíme, mnohí na Slovensku, ktorí boli druhoradí straníci a prevrátili kabát, deklarovali sa od ľavičiarov až po militantných nacionalistov, pri moci v nejakej forme zostali. Niektorí z nich zotrvali pri moci až dodnes.

Nie je to náhodou aj preto, že slovenská spoločnosť sa tak málo pričiniła o pád komunistického režimu v tom slávnom roku 1989? Štrnganie kľúčikov a sľúbenie si lásky bolo pateticky dojímavé, ale žalostne málo na to, aby vymizlo dedičstvo minulosti spojené s toleranciou korupcie, intríg, alibistickej pasivity, bezúčelného radikalizmu a relativizácie základných hodnôt západnej civilizácie, ku ktorej sa tak vehementne hlásime. Táto zmes neduhov spôsobuje, že transformácia spoločnosti sa u nás stále neskončila.

A tak sme svedkami, že veľká časť spoločnosti nevníma pád komunistického režimu ako nepodarené nainštalovanie liberálnej demokracie, ale ako pravý obraz demokracie, ktorý sa rovná džungli zlodejov, privatizérov a klamárov v politike. Klietku komunistického režimu, kde mlieko stálo dve koruny, mnohí vnímajú ako bezpečné a takmer idylické spoločenstvo. Avšak to čo tu dnes máme, nie je liberálna demokracia, len demokracia bez funkčnosti právneho štátu a bez základnej premisy bezpečnej spoločnosti – vymáhateľnosti práva, teda garancie, že tí, čo spáchajú zločin, budú potrestaní. V prípade politickej korupcie, vedomého rozkrádania peňazí daňových poplatníkov, či dokonca politickej vraždy sa za štvrté storočia ani jeden jediný človek nepodrobil spravodlivému súdu a trestu. To je definícia a kvintesencia Slovenska, a nie jej Ústava, členstvo v EÚ a NATO či Svätopluk na koni pri bratislavskom Hrade.

Túto politickú džungľu najlepšie využívajú tí, ktorí sľubujú sociálne istoty, no zároveň sú v područí tých, na ktorých zákony neplatia. A preto tá mnohými oplývajúca revolúcia, preto tá aj v roku 2014 pretrvávajúca beznádej, frustrácia a večne „blbá nálada“. Nebuďme však naivní. Možno je nám tento stav daný a sme odsúdení na vajatanie medzi Moskvou a Prahou. Treba dodať, že slovenská spoločnosť sa vďaka slobode a členstvu v EÚ pozitívne posunula dopredu. Totiž, už ako jednotlivci dokážeme prežiť bez toho, aby nás moc denno-denne otravovala a zaťažovala. Pokiaľ ju nedráždime, moc takmer kašle na nás. A tak na odplatu, mnohí kašľú na politiku a nechajú voľnú ruku tým, čo si urobili z politiky živnosť a dojnú kravu. Ale buďme aj zdanlivo naivní. Možno si slovenská spoločnosť musí prežiť ešte jeden pád, ešte hlbší ako ten pred rokom 1998, aby sa konečne odpútala od začatej revolúcie v roku 1989.

Kanadský historik a znalec našej spoločnosti H. Gordon Skilling nazval rok 1968 v Československu „prerušenu revolúciou“. My môžeme skôr zhodnotiť štvrtstoročie od roku 1989 ako „nedokončenú revolúciu“, ktorá stále čaká na svoje bytie a čas a nový epitaf.